

Ulica Żydowska ■ The Zydowska Street ■ Die Judenstraße

Wychodząca w stronę wschodnią ulica Żydowska^{1,2} wraz z równoległą do niej ulicą Weklsarską³ tworzą najstarszą część dzielnicy zamieszkałej niegdyś przez Żydów. Zachowane do dnia dzisiejszego kamienice pochodzą z XVII i XVIII wieku i prezentują najbardziej charakterystyczny dla Żydów zwarty charakter zabudowy z wąskimi przesmykami pomiędzy kamienicami,⁴ wąskimi sieniami oraz malutkimi podwórkami. Charakterystyczne są także, niespotykane w zachodniej części Starego Miasta, wąskie ściany frontowe. Nazwa ulicy pochodzi najprawdopodobniej od miejsca, w którym, począwszy od połowy piętnastego stulecia poczęli w Tarnowie osiedlać się Żydzi, zwykle posiadając jedynie pozwolenie zasiedlenia niewielkiego kwartału miasta zmuszeni byli do wykształcenia swoistego typu zabudowy. To z najdawniejszej dzielnicy żydowskiej, od początku XIX wieku rozpoczął Żydzi proces osiedlania się w dzielnicy Grabówka, po wschodniej stronie miasta stanowiąc przed 1939 rokiem niemal połowę populacji Tarnowa. Ulica Żydowska w dniach 11 – 19 czerwca 1942 roku, była świadkiem masowego mordu, około trzech tysięcy Żydów, dokonanego na tarnowskim Rynku przez hitlerowców. Według wspomnień, krew żydowska spływała ulicami wychodzącymi z Rynku. W 1997 roku, na narożnym budynku przy ulicy Żydowskiej wmurowano tablicę upamiętniającą te wydarzenia,⁵ pod tablicą zaś ułożono fragment bruku z Rynku, który jest materialnym, niemyym świadkiem tych wydarzeń.

Outgoing east from the Market Square^{1,2} the Zydowska and Weklsarska³ Streets form the oldest part of the district once inhabited by Jews. Well preserved 17th and 18th century tenement houses comprise compact settlement with narrow passages and halls and small yardsthat represent type of architecture specific for the Jews. Narrow front walls,⁴ rare in the western part of the Old Town create a unique atmosphere of the street. Name of the street – Żydowska (Jewish Street) originates probably from the place where the first Jews started to settle in the second half of the 15th century. Having usually a permission to occupy only a small quarter of the town, they had to build a certain type of houses. These were the Jews from the oldest district who at the beginning of the 19th century started to settle in Grabowka district, on the east side of the town. Before 1939 almost half of Tarnow inhabitants were Jews. Between 11 and 19 June 1942 Zydowska Street was the scene of a mass murder of about three thousand Jews done by the Nazis. According to some eyewitness reports, Jewish blood was running down the streets leading to the Market Square. In 1997 a plaque commemorating⁵ those events was placed on the corner building of Zydowska Street. Beneath the plaque a small piece of the Market Square's paving was placed.

In östliche Richtung ausgehende Żydowska²-Straße (Judenstraße) zusammen mit der parallelen Weklsarka³-Straße (Wechslerstraße) bilden das älteste von Juden bewohnte Stadtviertel. Bis heute erhaltene Bürgerhäuser stammen aus dem 17. und 18. Jh. und stellen charakteristische für jüdische Bevölkerung Bebauung vor, mit kleinen Engpässen zwischen den Bürgerhäusern,⁴ schmalen Fluren und winzigen Höfen. Charakteristisch sind auch nie im westlichen Stadtteil gesehene schmale Frontwände. Der Name der Judenstraße kommt wahrscheinlich von einem Ort, wo sich die Juden ab der Hälfte des 15. Jh. begannen, anzusiedeln. Dadurch dass die jüdische Bevölkerung eine Einwilligung nur für die Besiedlung des geringen Stadtquartiers bekam, war dazu gezwungen, eine eigenartige Art der Bebauung auszubilden. Vom Anfang des 19. Jh. begann der Prozess der Ansiedlung in „Grabówka- Viertel“ in dem östlichen Stadtteil. Vor dem Jahr 1939 bildeten die Juden fast die Hälfte der Gesamtbevölkerung in Tarnów. Vom 11. bis zum 19 Juni ist die „Żydowska – Straße“ (Judenstraße) ein Zeuge des Massenmordes an Juden geworden, ca. 3 Tausend Juden wurden von den Nazis auf dem Marktplatz umgebracht. Den Erinnerungen zufolge floss das jüdische Blut entlang den Straßen vom Marktplatz herunter. 1997 hat man in das Eckhaus in der Judenstraße eine Gedenktafel eingemauert,⁵ um dieses Ereignis denkwürdig zu machen. Unter der Tafel hat man ein Fragment des Marktplatzpflasters gelegt, das ein stummer Zeuge der Vergangenheit ist.

Bima (hebr. podwyższenie) to fragment synagogi¹, zwykle w formie podium, z którego podczas szabatu i świąt żydowskich odczytuje się fragmenty Tory i ksiąg prorockich.² Jest to pozostałość po najstarszej murowanej synagodze tarnowskiej, zbudowanej po 1661 roku. Pierwotnie na tym miejscu istniała zapewne budowla drewniana, która trawiona częstymi pożarami została zastąpiona formą murowaną. Pomiedzy czterema kolumnami wznosi się strop z zauważalnymi od dołu fragmentami stiukowej dekoracji.³ Synagoga Stara, podobnie jak pozostałe domy zgromadzeń modlitewnych, została podpalona przez hitlerowców 9 listopada 1939 roku a zgliszcza jej, które nie poddały się pożarowi rozebrano kilka miesięcy później. W 1987 roku bima została nakryta dachem.⁴ Od 1996 roku udziela hojnie gościny artystom występującym podczas organizowanych przez Komitet Opieki Nad Zabytkami Kultury Żydowskiej Dni Pamięci Żydów Galicyjskich.⁵

Bimah, also called **Almemar**, is a part of a synagogue¹, usually in the form of a platform, from which excerpts from the Torah and prophetic books are read aloud during Sabbath and Jewish holidays.² It is the remaining part of the oldest brick synagogue in Tarnow, built in 1661. The original structure was, most likely made of wood, was vulnerable to fire. Frequent conflagration urged the Jewish society to replace existing construction with a brick building, not as flammable as the previous one. The Old Synagogue, as other congregations' houses of prayer, was burnt down by the Nazis on 9 November 1939 and its remains, not destroyed by the fire, were pulled down a few months later. The remained Bimah is composed of four pillars carrying a square block. The ceiling was covered with stucco. Small pieces of the decoration are still visible.³ In 1987 the Almemar was roofed.⁴ Since 1996 the Bimah houses artists participating in the Galician Jews Memorial Days⁵ organized by the Committee to Preserve the Monuments of Jewish Culture.

Die Bimah (Hebräisch bedeutet eine Erhöhung) ist ein Teil der Synagoge,¹ meistens in Podiumform, von der aus die Torafragmente und die prophetischen Bücher, während des Sabbats und jüdischen Festtagen vorgelesen werden.² Das sind die Überreste nach der ältesten, gemauerten Tarnower Synagoge, die nach 1661 gebaut wurde. Ursprünglich stand an dieser Stelle wahrscheinlich ein Holzbau, der von vielen Bränden heimgesucht durch einen gemauerten Bau ersetzt wurde. Zwischen vier Säulen erhebt sich eine Decke mit einer von unten gesehenen Stuckdekoration.³ Sowohl die „Alte Synagoge“ als auch die anderen Bethäuser wurden von den Nazis am 9. November 1939 niedergebrannt. Die Brandstätte, die das Feuer nicht zerstörte, wurden einige Monate später abgebrochen. 1987 wurde die Bimah mit einem Dach bedeckt.⁴ Seit 1996 bewirbt sie reichlich die Künstler, die während den von dem Verein für Pflege der Stadt Denkmäler der jüdischen Kultur organisierten „Gedenktagen der galizischen Juden“ auftreten.⁵

SZLAK RENESANSU

SZLAK GEN. J. BEMA

SZLAK ŻYDÓW

Dziś Plac Bohaterów Getta, kiedyś Plac pod Dębem. W miejscu zetknięcia się Placu z ulicą Wałową podczas okupacji znajdowała się największa z bram getta (druga z bram znajdowała się na ulicy Folwarcznej, dziś Waryńskiego na wysokości skrzyżowania z ulicą Kupiecką), strzeżona pilnie przez niemieckich żandarmów. Po rozpoczęciu okupacji, 7 września 1939 roku, Niemcy nie wprowadzili otoczonego ogrodzeniem getta. Mając do czynienia z liczącą dwadzieścia pięć tysięcy społecznością żydowską Tarnowa oraz przewidując wzrost liczebności Żydów wskutek przesiedlania z pobliskich miejscowości, ograniczono możliwość poruszania się ludności żydowskiej jedynie w granicach dzielnicy zajmowanych przez nią przed wojną. Jednak w rezultacie prowadzonych akcji masowego mordowania Żydów oraz transportów do obozów zagłady, w 1942 roku powstało ogrodzone getto zamykające się ulicami: Plac pod Dębem, Wałowa, Lwowska, a z drugiej strony ulicami: Nowa, Mickiewicz, Starodąbrowska, Polna. Teren getta sięgający pierwotnie na wschód po ulicę Jasną był systematycznie zmniejszany.

Former Oak Square recently named The Ghetto Heroes Square. In the place where the Square and Wałowa Street meet, the biggest gate of the ghetto stood, guarded by armed German gendarmierie. The second gate was on Folwarczna Street, now Waryńskiego Street, in the place where it crosses with Kupiecka Street. The ghetto was not established directly after the start of German occupation on 7 September 1939. The Nazis were dealing with twenty five-thousand of Jews and they presumed that the number would increase due to displacing people from nearby villages. Thus, at first, only the mobility of the Jews was restricted to the borders of their old districts. However, as a result of mass murders and numerous transports to the concentration camps the population of Jews decreased and a fenced Jewish ghetto was established. It was surrounded by the Oak Square, Wałowa, Lwowska, Nowa, Mickiewicz, Starodąbrowska and Polna Street. The ghetto area originally reached Jasna Street in the east but was regularly reduced.

Heute ist das der Platz der Ghettohelden, früher hieß er „Platz unter der Eiche“. Dort, wo sich der Platz mit der Wałowa-Straße kreuzt, befand sich während der Okkupationszeit das größte Ghetto-tor (das zweite Tor befand sich in der damaligen „Folwarczna-Straße“, heute „Waryński-Straße“ auf der Höhe der Kreuzung mit der „Kupiecka-Straße“. Das Ghetto-tor war aufmerksam von den deutschen Gendarmen geschützt. Am 7. September 1939, nachdem die Okkupationszeit angefangen hatte, zäunten die Deutschen das Ghetto nicht ein. In Tarnow lebten derzeit 25.000 Tausend der jüdischen Bevölkerung. Man hat vermutet, dass diese Zahl infolge der Umsiedlungen aus den benachbarten Ortschaften zunimmt, deshalb wurde die Freizügigkeit der jüdischen Bevölkerung auf das Judenstadtviertel aus der Zeit vor dem Krieg eifrig eingeschränkt. Schließlich ist im Jahre 1942, infolge von verschiedenen Judenmordaktionen und Transport in Vernichtungslager ein riesiges Ghetto mit einer Umzäunung geschaffen worden. Das eingezäunte Ghetto war von einer Seite mit den Straßen: „Der Platz unter der Eiche, mit der Wałowa-, und Lwowska- Straße verschlossen, von der anderen Seite mit der „Nowa-, Mickiewicz-, Starodąbrowska-, und Polna-Straße. Das Ghetto-gelände, das ursprünglich nach Osten bis an die Jasna-Straße reichte, war systematisch verkleinert.

Łaźnia żydowska i pomnik Pierwszego Transportu ■ Jewish Bath House and the First Transport Memorial ■ Das jüdische Badehaus und das Denkmal des Ersten Transports ■

Projektantem budynku był tarnowski budowniczy Franciszek Hackbeil (starszy), który wraz z przedsiębiorcą budowlanym Michałem Mikosiem w 1900 roku zawiązał spółkę w sprawie budowy łaźni żydowskiej przy ówczesnym placu Dożywocie.^{1,2} Budowla nawiązująca swoim stylem do architektury mauretańskiej została oddana do użytku w 1904 roku. W budynku tym 13 czerwca wieczorem, zostało zamkniętych przez Niemców 753 więźniów z tarnowskiego więzienia. Rankiem następnego dnia, 14 czerwca, zostali ustawieni przed łaźnią, opodal spalonej Synagogi Jubileuszowej, i w asyście uzbrojonych żandarmów odprowadzeni na dworzec kolejowy w Tarnowie. Tam, załadowani do wagonów, zostali przetransportowani do powstającego wtedy obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu, gdzie dotarło ich 728. Więźniowie ci zwani tarnowiakami nosili najniższe numery obozowe, od 31 do 758. Przeżyło ich około dwustu. Wśród więźniów, którym nie było dane przetrwanie obozu znajdowali się m.in.: dr Zdzisław Simche, geograf, nauczyciel tarnowskich gimnazjów, autor monografii Tarnów i jego okolica, dr Emil Wider – adwokat, Maksymilian Rozenbusz – dyrektor hebrajskiego gimnazjum, Jakow Szwarz – przemysłowiec i inni. Żaden z Żydów nie przeżył obozu. Plac przed łaźnią nosi dziś nazwę Więźniów Oświęcimia. Znajduje się na nim pomnik upamiętniający to tragiczne wydarzenie, proj. tarnowskiego architekta Otto Schiera.

The building was designed by Franciszek Hackbeil Sr. – a constructor from Tarnow, who in 1900 set a company with Michal Mikos in order to build a bath house. It was to be located on the former Dozywocie Square (Lifetime Square). The bath house, built in a Moorish style, was opened in 1904. On 13 June 1904, 753 convicts from the local prison were locked in this building by German soldiers. The following morning they were drew out and escorted by armed gendarmes to the railway station in Tarnow, where they were put into cars and transported to the concentration camp in Oswiecim (Auschwitz). Only 728 reached the destination and about two hundred managed to survive the camp. Those prisoners, called Tarnovians, were given the lowest camp identification numbers starting from 31 to 758. Among those who died in Auschwitz were noble Tarnow citizens: dr Zdzislaw Simche – a geographer, gymnasium teacher and author of the monograph entitled Tarnow i jego okolica (Tarnow and its Region), dr Emil Wider – an attorney, Maksymilian Rozenbusz – a Hebrew gymnasium headmaster, Jakow Szwarz – an industrialist, and many more. None of the Jews survived. The square in front of the Bath House now bears the name of Oswiecim Prisoners and the tragic events are commemorated by a monument designed by an architect Otto Schier.

Das Gebäude hat ein Tarnower Baumeister Franciszek Hackbeil entworfen, der zusammen mit dem Bauunternehmer Michal Mikos eine Gesellschaft für den Bau des Badehauses auf dem damaligen „Dozywocie-Platz“ gegründet. Der Bau im maurischen Stil wurde im Jahre 1904 zum Gebrauch überlassen. In diesem Gebäude, am 13. Juni wurden 753 Menschen gefangen genommen. Am nächsten Morgen (am 14. Juni) wurden sie vor dem Badehaus, unweit der niedergebrannten Jubiläumssynagoge aufgestellt und in Begleitung von bewaffneten Gendarmen zum Bahnhof in Tarnów gebracht. Der Zug wurde mit den Juden beladen und ins Konzentrationslager nach Auschwitz abtransportiert, wo es nur 728 gelangte. Die KZ-Häftlinge die so genannte „Tarnowiaki“ trugen im Lager die niedrigsten KZ-Nummer von 31 bis 753. Nur 200 von ihnen haben Auschwitz überlebt. Unter den Häftlingen, die das Vernichtungslager nicht überstanden haben, waren u.a. Dr. Zdzislaw Simche, der Geographe und der Tarnower Gymnasiumslehrer, Autor der Monographie „Tarnow und die Umgebung“, Dr. Emil Wider- Rechtanwalt, Maksymilian Rozenbusz- Direktor des hebräischen Gymnasiums, Jakow Szwarz- Industrielle und die anderen. Kein Jude hat Auschwitz überlebt. Der Platz vor dem Badehaus trägt heutzutage den Namen „Platz der Auschwitzhäftlingen“. Dort befindet sich auch ein denkwürdiges Denkmal, von Otto Schier entworfen, das an diese tragischen Ereignisse erinnert.

Projekt zrealizowano przy wsparciu finansowym Województwa Małopolskiego ■ ■

www.tarnow.pl, www.turystyka.tarnow.pl

Róg ulic Nowej i Waryńskiego obfitował w instytucje zapewniające gminie żydowskiej poprawne funkcjonowanie. Narożnik ulicy Nowej od strony zachodniej zajęty był przez budynek kahału a więc gminy izraelskiej w Tarnowie, tuż obok niego stała niewielka bóżnica Debory Menkes (Wekslerowej), dobrodziejskiej gminy żydowskiej i fundatorki szpitala żydowskiego. Na rogu wschodnim zaś ulicy Nowej u zbiegu z ulicą Waryńskiego stała ongiś największa z tarnowskich synagog, Synagoga Nowa bądź też jubileuszowa.¹ Budowano ją niemal sześćdziesiąt lat od 1848 do 1908 roku, oddana została w dniu 18 sierpnia 1908 roku w dniu urodzin Franciszka Józefa, stąd nazwa Jubileuszowa. Oryginalny kształt sprawił, że złota kopuła górowała nad miastem i była dumą tarnowskich Żydów. Niestety społeczności żydowskiej służyła zaledwie trzydzieści jeden lat albowiem tak jak inne synagogi została podpalona przez hitlerowców 9 listopada 1939 roku. Płonęła trzy dni, kilka miesięcy później wypalone mury stawiały kilkunastu opór nazistom, nie dając się wysadzić w powietrze. We wrześniu 1993 roku z inicjatywy Komitetu Opieki Nad Zabytkami Kultury Żydowskiej umieszczono na ścianie stojącej tu dziś kamienicy pamiątkową tablicę.

The corner of Nowa and Waryńskiego Street was once full of institutions which guaranteed proper functioning of the Jewish community. The western corner of Nowa Street was occupied by kahau building, that is the Israeli community in Tarnów, and next to it a small Debora Menkes (Wekslerowa) - the benefactor of the Jewish hospital, house of prayer was located. In the eastern corner of Nowa Street, at the crossing with Waryńskiego Street, the greatest of Tarnów's synagogues stood. It was called New Synagogue or Jubilee Synagogue.² The construction works lasted for nearly sixty years (1848 - 1908) and the prayer house was finally opened to the public on 18 August 1908 on Francis Joseph's birthday - hence the name Jubilee. Its original shape and the golden dome rising above the town were pride of Tarnów Jews. Unfortunately it was opened for only thirty-one years before, as all other synagogues in Tarnów, it was burnt down by the Nazis on 9 November 1939. It was burning for three days. Few months later the Germans blew up the remaining walls. In September 1993, due to the Committee to Protect Monuments of Jewish Culture initiative, a commemoration plaque was placed on the front wall of a tenement house which replaced the synagogue.

An der Ecke der „Nowa-Straße“ und „Waryński- Straße“ gab es viele Institutionen, die für die jüdische Gemeinde von großer Bedeutung waren. Die „Nowa“ Straßenecke von der westlichen Seite wurde von dem „kahalu“ Gebäude, also von der israelischen Gemeinde in Tarnów eingenommen. Gleich daneben stand eine kleine Synagoge von Debora Menkes (Weksler), einer Wohltäterin der jüdischen Gemeinde und der Stifterin des jüdischen Hospitals. An der östlichen Ecke der Nowa- Straße, dort wo sie sich mit der „Waryński- Straße“ kreuzte, stand ehemals eine der größten Tarnower Synagogen, die so genannte Neue Synagoge, oder Jubiläumssynagoge.³ Sie wurde fast 60 Jahre seit 1848 bis 1908 gebaut. Sie wurde am 18. August 1908 am Geburtstag von Franz Joseph zum Gebrauch übergeben, deshalb heißt sie Jubiläumssynagoge. Die originelle Form erweckte den Eindruck, dass die goldene Kuppel über die Stadt überragt. Für die Tarnower Juden war sie der höchste Stolz. Sie hat leider der Tarnower Bevölkerung nur 30 Jahre gedient. Am 9 November 1939 wurde sie wie auch die anderen Synagogen in Brand gesetzt. Die Synagoge brannte 3 Tage. Einige Monate später hatten die ausgebrannten Mauern einen mehrstägen Widerstand gegen die Nazis geleistet. Dadurch hat man die Sprengung der Synagoge verhindert. Im September 1993 hat man auf Anregung von dem Verein für Pflege der StadtDenkmäler der jüdischen Kultur eine Gedenktafel an dem Bürgerhaus errichtet, wo früher die Synagoge stand.

Ulica Goldhammera ■ Goldhammer Street ■ Die Goldhammer- Straße

Ulica na której pod koniec dzie-
więtnastego i na początku dwudzie-
stego wieku kwitło nie tylko żydowskie
życie upamiętnia postać dr Eliasza
Goldhammera, prawnika, wiceburmi-
stra Tarnowa w latach 1906-11. Uzna-
jąc zasługi dla społeczności miasta,
Rada Miejska nadała ówczesnej ulicy
Zdrojowej imię tego żydowskiego
obywatela. Przy ulicy znajduje się kilka
budynków, które wspomnieć mogą
świećność niegdyśszej społeczności
żydowskiej Tarnowa. Pod numerem 1
na pierwszym piętrze mieścił się ostat-
ni w mieście czynny dom modlitwy,
nad którym pięć sprawował ostatni
tarnowski Żyd Abraham Ladner, po
śmierci którego w Tarnowie dobiegła
końca pięćset pięćdziesięcioletnia bez
mała wspólna historia Polaków i Żydów
w Tarnowie. Pod numerem 3, w dzisiej-
szym budynku Urzędu Miasta znajdo-
wał się Hotel Soldingera, wybudowany
w 1904 roku, był wizytówką tej ulicy,
w czasie okupacji zamieniony na hotel
dla niemieckich żołnierzy korzystają-
cych z urlopu, po wojnie stał się na
powrót przystanią dla Żydów, albowiem
właśnie w tym budynku mieściła się
siedziba gminy wyznaniowej, tam
też zorganizowano pierwszy dom mo-
dlitwy. Po drugiej stronie ulicy Waryń-
skiego, pod numerem 5, znajduje się
budynek dawnego żydowskiego Towar-
zystwa Kredytowego. Wzniesiony w
1890 roku gmach charakteryzuje
eklektyczny styl. W sieni budynku
wmurowano dwie tablice, jedną po-
święconą Hermanowi Mertzowi, człon-
kowi Rady Miejskiej, inicjatorowi po-
wstania budynku, drugą upamiętnia-
jącą wspomnianego już Eliasza Gol-
dhammera. Po przeciwnej stronie, pod
numerem 6, zauważalne napisy w języku
jidysz i polskim reklamujące dania
restauracyjne.

The street, which at the end of the
19th century was the centre of Jewish
social life, commemorates dr Elias
Goldhammer, an attorney and Tarnow's
vice-mayor between 1906 and 1911.
In appreciation of his public service
the Town Council named former Zdro-
jowa Street after the great Jewish citi-
zen. On the street there are still some
buildings reminding of Tarnow Jewish
community splendor. In the house
No. 1, on the first floor, the last prayer
house under custody of the last Jew -
Abraham Ladner, was located. Lad-
ner's death marked the end of five-hun-
dred-year-old common history of Jews
and Poles in Tarnow. In the house
No. 3, recently the City Council build-
ing, Solding established in 1904
hotel which later was one of the best
known hotels in Tarnow. During the
German occupation it was changed
into a hotel for German soldiers on va-
cation. After the war it became again a
Jewish center as the religious commu-
nity and the first prayer house were set-
tled there. The building of former Jewish
Credit Society was located on the op-
posite side of Waryńskiego Street in
house No. 5. It was built in 1890 in an
eclectic style. In the hall there are two
commemorating plaques dedicated to
Herman Mertz, a member of the Town
Council, and Elias Goldhammer. Oppo-
site, on the front side of house No. 6,
there are visible Polish and Yiddish writ-
ings advertising some snacks offered
by a restaurant.

Ende des 19. Jh. blühte auf dieser
Straße nicht nur das jüdische Leben.
Diese Straße wurde von dem Stadtrat zu
Ehren der Person von Dr. Elias Goldham-
mer, des Anwalts und des Vizebürgerme-
isters in den Jahren 1906-11 genannt. Er
hatte große Verdienste für die Tarnower
Gesellschaft. Die frühere „Zdrojowa-
Straße“ wurde von dem Tarnower Stad-
trat nach seinem Namen genannt. An der
„Goldhammer- Straße“ befinden sich
noch Gebäude, die von der Glanzzeit der
ehemaligen Tarnower jüdischen Gesell-
schaft zeugen. Unter der Nr. 1 befand sich
im ersten Stock das letzte in der Stadt
tätige Bethaus, das in seiner Obhut der
letzte Tarnower Jude Abraham Ladner
hatte. Nach seinem Tode ging die 550-
jährige Geschichte von Polen und Juden
zum Ende zu. Unter der Nr. 3, im Stad-
tamtgebäude befand sich das im Jahre
1904 erbaute, „Solding- Hotel“ das eine
Visitenkarte dieser Straße war. Während
der Okkupationszeit wurde es in ein
Hotel für deutsche Soldaten umgetaus-
cht, die dort ihren Urlaub genossen.
Nach dem Krieg war dieses Hotel wieder
im Besitze von Juden, wo der Sitz der
Glaubensgemeinde untergebracht war
und wo auch das erste Bethaus erschaf-
fen wurde. Auf der anderen Seite der
„Waryńskiego Straße“ unter der Nr. 5 be-
findet sich das im Jahre 1890 im eklekti-
schen Stil erbaute Gebäude der ehemi-
gen jüdischen Kreditgesellschaft. Im Ge-
bäudeflur hat man 2 Gedenktafel zu
Ehren von Herman Metz (dem Mitglied
des Stadtrats, und dem Initiator des Ge-
bäudes) und die zweite von dem schon
erwähnten Elias Goldhammer eingemau-
ert. Auf der anderen Seite unter der Nr. 6
kann man die Inschriften in der jid-
dischen und polnischen Sprache sehen, die
für die Restaurantspeisen werben.

Cmentarz żydowski ■ The Jewish Cemetery ■ Jüdischer Friedhof

Tarnowska nekropolia należy do największych, najstarszych i najlepiej zachowanych na terenie południowej Polski. Zajmuje powierzchnię 3,27 ha, znajduje się na nim około cztery tysiące nagrobków. Najstarsze pochodzą z XVII wieku. Na niektórych zachowały się ślady polichromii, większość posiada bogatą symbolikę i ornamentykę. Nagrobki zdobią inskrypcje w językach: hebrajskim, niemieckim i polskim. Cmentarz został założony w XVI wieku (pierwsza wzmianka źródłowa pochodzi z 1581 roku) na terenie ówczesnego miejskiego folwarku Pogwizdów. Dewastowany przez Niemców podczas okupacji, był miejscem masowych egzekucji Żydów z tarnowskiego getta od czerwca 1942 do września 1943 roku. Po wojnie, w 1946 roku, żydowski rzeźbiarz Dawid Beker, ustawił na miejscu masowej mogiły pomordowanych pomnik, zlaną kolumnę, pochodzącą z ruin Synagogi Nowej (Jubileuszowej) w Tarnowie. Wyrzuty na niej w języku hebrajskim cytat *„A słońce świeciło i nie wstydziło się... jest wyjęty z poematu Nahmana Bialika, stworzonego po pogromie Żydów w Kiszyniowie na Ukrainie w 1903 roku. Od 1989 roku cmentarz otoczony jest opieką miasta oraz Komitetu Opieki Nad Zabytkami Kultury Żydowskiej w Tarnowie. Został wpisany na krajową listę zabytków. Odbudowano i uzupełniono ogrodzenie, usunęto dziko rosnące zarośla, ustawiane są przewrócone nagrobki. Na cmentarzu zachowały się nagrobki rabinów, sędziów, artystów, działaczy syjonistycznych oraz kwatery Żydów, żołnierzy armii austro-węgierskiej, zmarłych w pobliskim szpitalu podczas I wojny światowej. Kuta z żelaza przedwojenna brama cmentarza, znajduje się obecnie w Holocaust Memorial Museum w Waszyngtonie, подарowana przez prezydenta RP Lecha Wałęsę, podczas jego wizyty w USA w 1991 roku. Jest to drugi co do wielkości obiekt w tym muzeum. Cmentarz żydowski w Tarnowie jest czynnym cmentarzem, zarządzanym przez Gminę Wyznaniową Żydowską w Krakowie. Cmentarz posiada własną monografię autorstwa Leszka Hońdo pt. Cmentarz żydowski w Tarnowie wydaną w 2002 roku, oraz przewodnik po cmentarzu autorstwa Adama Bartosza i Janusza Koziola.*

The Tarnow Necropolis belongs to the largest, oldest and best preserved cemeteries in southern Poland. It occupies an area of 3,27 hectares, and has about four thousand tombstones, of which the oldest date back to the 17th century. Most of the gravestones are greatly ornamented and rich in symbols; on some of them only traces of polychrome were preserved. Numbers of tombstones have Hebrew, Polish and German inscriptions. The cemetery was established in the 16th century (the first record of its existence comes from 1581) on the premises of the former town farm Pogwizdów farm. Devastated by the Germans during the occupation period, it was, between June 1942 and September 1943, a place of mass murder of the ghetto Jews. After the war, in 1946, a Jewish sculptor Dawid Beker designed a monument - a broken column from the remains of the New Synagogue (the Jubilee Synagogue), and located it in the place of the victims' mass grave. The inscribed Hebrew quotation "And the sun shone and was not ashamed..." was taken from the poem of Nahman Bialik written after the slaughter of Kishinev Jews in Ukraine in 1903. Since 1989 the cemetery has been under custody of the City Council and the Committee to Protect Monuments of Jewish Culture in Tarnow and was enrolled in the national monument register. The cemetery fence was completed and rebuilt, wild bushes and weeds were removed and the graves are still being fixed. Among the tombs there are wall preserved graves of rabbis, judges, artists, Zionist activists. There is also a quarter dedicated to of Jewish soldiers from the Austrian army, who died in the nearby hospital during WW I. The original iron cemetery gate from the pre-war period was donated by president Lech Walesa to the Holocaust Memorial Museum in Washington, during his stay in the USA in 1991. It is one of the largest objects in the Museum. The Jewish cemetery in Tarnow is an open necropolis managed by the Jewish Religious Community in Cracow. The cemetery has its own monograph Cmentarz Żydowski w Tarnowie (Jewish Cemetery in Tarnow) written by Leszek Hondo and published in 2001, and a guide book written by Adam Bartosz and Janusz Koziol.

Die Tarnower Nekropole ist der größte, der älteste und am besten erhaltene Friedhof in Südpolen. Auf der Fläche von 3,27 ha befinden sich ca. 4 Tausend Grabmäler. Die ältesten stammen aus dem 17. Jh. Auf manchen sind Polychromiespuren erhalten geblieben. Die Mehrheit besitzt reiche Symbolik und Ornamentik. Die Grabmäler sind mit hebräischen, deutschen und polnischen Inschriften verziert. Der Friedhof wurde im 16. Jh. auf dem Gebiet des ehemaligen Stadtvorwerks „Pogwizdów“ angelegt. Zum ersten Mal wurde er im Jahre 1581 erwähnt. Während der Okkupationszeit wurde er von den Deutschen verwüstet und zerstört. Vom Juni 1942 bis September 1943 diente er den Massenezekutionen an Juden aus dem Tarnower Ghetto. Nach dem Krieg 1946 hat ein Schnitzer Dawid Beker an der Stelle des Massengrabs eine gebrochene Säule aufgestellt, die aus der Ruine der Neuen Synagoge (Jubiläumssynagoge) in Tarnów kam. Die Inschrift, die darin geschnitten wurde, kommt aus der hebräischen Sprache, aus der Dichtung von Nahman Bialik, und die Sonne schien und schämte sich nicht, die nach dem Judenpogrom in Kiszyniów in der Ukraine 1903 geschaffen wurde. Seit 1989 nahm den Friedhof in ihren Schutz der Verein für Pflege der Stadtdenkmäler der jüdischen Kultur in Tarnow. Der Friedhof wurde auch in die Sehenswürdigkeitenliste Polens eingeschrieben. Die Umzäunung wurde aufgebaut, die wildwachsene Hecke entfernt und umgekippte Grabsteine wieder aufgestellt. Auf dem Friedhof sind Grabsteine von Rabbinern, Richtern, Künstlern, zionistischen Aktivisten, ein Friedhofsquartier der Juden, der Soldaten der österreichisch-ungarischen Armee erhalten geblieben, die während des 1. Weltkrieges im nahe gelegenen Krankenhaus gestorben sind. Geschmiedetes Eisentor des Friedhofs befindet sich zurzeit in Holocaust Memorial Museum in Washington. Das Tor übergab der damalige polnische Präsident Lech Walesa, während seines Aufenthalts in den USA im Jahre 1991. Dieses Tor ist ein zweites Objekt dieses Museums solcher Größe. Der jüdische Friedhof in Tarnow ist noch tätig und wird von der Jüdischen Glaubengemeinde verwaltet. Der Friedhof hat auch eigene Monographie der Autorschaft von Leszek Hońdo mit dem Titel „Der jüdische Friedhof in Tarnow“, die im Jahre 2002 herausgegeben wurde und einen Friedhofsführer von Adam Bartosz und Janusz Koziol.

Młyn Szancera ■ Szancer's Mill ■ Die „Szancer Mühle“

Henryk Szancer (1825 – 1885), urodził się w Żywcu, skąd przez Żabno przybył do Tarnowa. W 1846 roku otworzył w Tarnowie młyn parowy a 24 listopada 1859 roku wraz ze swoim wspólnikiem Wilhelmem Freundem uruchomił pierwszy w Galicji parowy młyn grysikowy, który w bardzo szybkim tempie zwiększył swą wydajność wpływając znacząco na modernizację przemysłu młynarskiego w Galicji. W spółce, Szancer i Freund wybudowali podobne młyny w Przemyślu, Stanisławowie i Bochni. W 1865 roku uruchomili wspólnym wysiłkiem drugi młyn parowy w Tarnowie. W latach osiemdziesiątych dziewiętnastego wieku młyn tarnowski płacił ośmiokrotnie wyższe podatki niż młyny na pruskim Górnym Śląsku, co świadczy może o rozmaczu inwestycji tarnowskich przedsiębiorców. Henryk Szancer miał także drugie oblicze. Był szanowanym dobroczyńcą, członkiem Rady Miasta Tarnowa, został wyróżniony dyplomem honorowego obywatela miasta. W uznaniu zasług został odznaczony przez cesarza Franciszka Józefa orderem jego imienia. Po śmierci został pochowany na żydowskim cmentarzu w Tarnowie gdzie do dziś istnieje jego nagrobek, który oprócz inskrypcji hebrajskiej posiada także tekst w języku polskim, być może jest to najstarszy napis w języku polskim na tarnowskim kirkucie. Tekst nagrobka oraz spolszczona pisownia nazwiska świadczyć może o asymilacji całej rodziny Szancerów do kultury polskiej.

Henryk Szancer (1825-1885) was born in Zywiec. He came to Tarnow via Zabno and opened a steam mill in 1846. On 24 November 1859 Szancer and his partner Wilhelm Freund opened the first semolina steam mill in Galicia and quickly increased its production, influencing the modernization of mill industry in Galicia. Szancer and Freund built similar mills in Przemyśl, Stanislawow and Bochnia. In 1865 they started together the second steam mill in Tarnow. In the 80's of the 19th century the mill in Tarnow paid eight times more taxes than mills located in Prussian Gorny Slask, which proves the real scale of this investment. Henryk Szancer was also a respectable benefactor, a member of the Town Council and was given a diploma of Tarnow's honorary citizenship. As a token of gratitude for his achievements he was decorated with a medal by Francis Joseph, the Austrian emperor. Henryk Szancer was buried in the Jewish cemetery in Tarnow, where his tombstone is still preserved. Beside the Hebrew inscriptions on his grave there is also a Polish text. It is probably the oldest Polish writing in this cemetery. The inscription and Polish spelling of the name may prove the Szancers' assimilation to Polish culture.

Henryk Szancer (1825-1885) wurde in Zywiec geboren. Er ist über Zabno nach Tarnów gekommen. 1846 öffnete er in Tarnów eine Dampfmühle und am 24. November 1859 hat er zusammen mit seinem Geschäftspartner Wilhelm Freund eine Griesmühle in Betrieb gesetzt, die im raschen Tempo ihre Leistungsfähigkeit erhöht hat. Diese Tatsache hat einen positiven Einfluss auf die Modernisierung des Mühlengewerbes in Galizien ausgeübt. In der Szancer & Freund Gesellschaft wurden die ähnlichen Mühlen in Przemyśl, Stanislawów und Bochnia gebaut. 1865 haben sie mit vereinten Kräften die zweite Dampfmühle in Tarnów in Gang gebracht. In den 80er Jahren des 19. Jh. hat die Tarnower Mühle achtmalig höhere Steuer als die Mühlen in Preußisch-Oberschlesien gezahlt. Diese Tatsache kann nur von dem Schwung der Investitionen der Tarnower Unternehmer zeugen. Henryk Szancer war auch ein geehrter Wohltäter und ein Mitglied des Stadtrats. Er wurde auch mit dem Titel des Ehrenbürgers der Stadt Tarnów und von dem Kaiser selbst mit dem Franz-Joseph-Orden ausgezeichnet. Nach seinem Tode wurde er auf dem jüdischen Friedhof in Tarnów begraben, wo es noch bis heute seinen Grabstein gibt. Das Grabmal hat eine Inschrift sowohl in der hebräischen, als auch in der polnischen Sprache. Das ist wahrscheinlich die älteste Inschrift auf Polnisch auf dem jüdischen Friedhof. Die Grabinschrift und polnisierte Rechtschreibung seines Namens zeugt von der Assimilation der ganzen Familie Szancer an die polnische Kultur.

SZLAK RENESANSU

SZLAK GEN. J. BEMA

SZLAK ŻYDÓW

Prof. Jacek Adamczyk

Projekt zrealizowano przy wsparciu finansowym Województwa Małopolskiego

www.tarnow.pl, www.turystyka.tarnow.pl

W 1923 roku staraniem, istniejącego od początku dwudziestego wieku, Towarzystwa Żydowskiego Szkoły Powszechnej i Średniej Safa Berura (Czysty język) uruchomiono szkołę powszechną, a w 1927 roku prywatne gimnazjum koedukacyjne typu humanistycznego. Gimnazjum posiadało prężnie działającą bibliotekę zaopatrzoną w kilka tysięcy woluminów, kadra nauczycielska, poza nielicznymi wyjątkami posiadała pełne kwalifikacje naukowe oraz pedagogiczne. Gimnazjum żydowskie prezentowało profil syjonistyczny, zatem starano się przygotować młodzież do dzieła odbudowy państwa Izrael, i podobnie jak inne tego typu placówki, szkoła realizowała program zapewnienia młodzieży żydowskiej ogólnego wykształcenia średniego z uwzględnieniem języka hebrajskiego i zagadnień etyki i historii żydowskiej. Językiem wykładowym był język polski natomiast zagadnienia związane z judaizmem wykładano po hebrajsku. W ostatnim roku żydowskiej działalności oświatowej naukę pobierało tu 243 uczniów. Gimnazjum zostało zamknięte decyzją nazistowskich władz okupacyjnych w 1939 roku. Po wojnie budynek służył także celom szkolnictwa jako bursa młodzieży.

Owing to the efforts of the Jewish Society Safa Berura (Pure Language), operating since the beginning of the 20th century, a public school was established in 1923 and a private coeducational gymnasium was set in 1927. The gymnasium had a great library with a few thousands of volumes and highly educated teachers, who, with some exceptions, had full academic and pedagogical qualifications. The Jewish gymnasium had a Zionist profile, thus the students were prepared to take part in Israel's reconstruction. Apart from that, the school, as other similar institutions, provided the students with general secondary education, including Hebrew, elements of ethics and Jewish history. Polish was a lecturing language, however the issues of Judaism were taught in Hebrew. The Nazi authorities decided to close the school in 1939. The year before the school was closed it was attended by 243 students. After the war the building was used as an interschool dormitory.

Eim Jahre 1923 dank den Bemühungen der seit dem 20. Jh. existierenden Jüdischen Gesellschaft der öffentlichen Volksschulen Safa Berura (reine Sprache) wurde eine öffentliche Volksschule ins Leben gerufen. Im Jahre 1927 wurde noch ein privates Koedukationsgymnasium mit dem humanistischen Profil gegründet. Das Gymnasium verfügte über eine gut ausgestattete Bibliothek mit ein paar Tausend von Büchern. Der Lehrkörper besaß mit einigen Ausnahmen volle pädagogische Qualifikationen. Das jüdische Gymnasium mit dem zionistischen Profil sollte die Jugend auf den Wiederaufbau des Israels vorbereiten und gleichzeitig gewährleistete sie eine Allgemeinbildung mit der Berücksichtigung der hebräischen Sprache, der jüdischen Ethik und der Geschichte. Die Unterrichtssprache war Polnisch, dagegen das Problemstellung des Judaismus hat man in der hebräischen Sprache vortragen. In dem letzten Jahr der jüdischen Bildungstätigkeit nahmen hier 243 Schüler den Unterricht. Das Gymnasium wurde im Jahre 1939 infolge des Beschlusses der Nazibehörde geschlossen. Nach dem Krieg diente das Gebäude auch den schulischen Zwecken als Studentenburse.

